

SZLOVÁK–MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET

MIROSLAV MICHELA

Emlékezet, politika, Trianon

*A legújabbkori szlovák–magyar kapcsolatok
„új kezdetének” kontextualizálása**

Az 1980-as évek végén a szocialista táborban lezajlott változá-
sok Kelet-Közép-Európa társadalmi fejlődésének egy törté-
neti szempontból viszonylag rövid, ám intenzív korszakának végére tet-
tek pontot. E változásokkal megkezdődött a múlt újbóli ártértékelésének
az egész társadalmat mozgósító folyamata. Mindezt Csehszlovákiában –
épp úgy, mint a többi posztoszocialista országban – a nacionalizmus egy-
fajta reneszánsza követte: több évtizedes „kényszerű mellőzöttség” után
újjáéledve poraiból, s újból elfoglalva helyét az addigi osztályszempont-
tok alapján folytatott politikai diskurzusban. Többek között Rogers Bru-
baker felhívta arra a figyelmet, hogy a nacionalizmusnak a posztzoszocia-
lista országokban kimutatott sikertörténetében nagy szerepe van annak,
hogy már 1989 előtt is intézményesült. A volt szovjet tömb országainak
politikája ugyan antinacionalista volt, de nem antinacionális. Ezekben
az országokban az új, „osztályok nélküli társadalom” megteremtésének
igyekezete mellett továbbra is élt és intézményesült a nemzeti elvre épülő
társadalmi kategorizálás, amely az etnikai értelemben felfogott nemzetet
konkrét területhez kötötte.¹

* Készült az *Identita a verejně postoje maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1918–1938* VEGA 1/4536/07 projekt keretében.

¹ Részletesebben lásd Brubaker, Rogers: Nationhood and the national question in Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutionalist account. *Theory and Society* 23, 1994. 47–78. (Magyarul: Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új kerek-
tek között*. Budapest, L'Harmattan, 2007.) Szlovák kontextusban lásd: Ferencová,

A közép-kelet-európai szocialista tábor megszűnése után épp a nacionalizmus volt az, amely betöltötte a hiányzó társadalmi kohéziós erő szerepét, s egyben a korabeli politikai elképzelések legitimációs tényezőjeként is működött. Az adott társadalmi-politikai feltételek így jelentős mértékben hozzájárultak a „nemzeti múlt” iránt megnövekedett érdeklődéshez, illetve ahhoz, hogy a szomszédokhoz való viszonyt ennek függvényében definiálják. Ebből a szempontból Szlovákiában a szlovák–cseh, illetve a szlovák–magyar viszony került a viták középpontjába. Ez – politikai aktualitása mellett – annak is köszönhető, hogy immár szabadon lehetett olyan témákkal foglalkozni, amelyek korábban tabunak számítottak, vagy mellőzve voltak. Különösen jelentős mérföldkő volt ebből a szempontból a Szlovák Köztársaság 1993. január 1-jei megalakulása. Az 1990-től kibontakozó politikai pluralitás a szlovák történetírás tematikai gazdagodását is magával hozta, egyben azonban a „nemzeti múlt” jellegéről folytatott vitához vezetett, amelynek utórezgései máig érezhetőek.² Ennek a látszólag csupán a történéseket érintő problémának a szakmai szempontok mellett erős politikai és ideológiai felhangja is volt, amely elsősorban a 20. század első felének politikai hagyományaiból eredeztethető. Tanulmányomban a nemzeti történelem reprezentációjának az 1918 és 1945 közötti időszak magyar–szlovák diskurzusában való megjelenését kívánom vizsgálni, amelyet az újkori szlovák–magyar kapcsolatok egyik fontos elemének is tekintek. Figyelmem középpontjában elsősorban a *trianoni szindróma* jelensége fog állni.³

Michaëla: Od ľudu k národu: Vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v Československu a Maďarsku. *Etnologické rozpravy*, Vol. XIII, 2006/2. 104–133.

- 2 Ez a konfliktus akkor érte el tetőpontját, amikor a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma eljuttatta az iskolákba M. S. Ďurica *Dejiny Slovenska a Slovákov (Szlovákia és a szlovákok)* című könyvét, amelynek szemlélete komoly felbolydulást keltett. Ezzel kapcsolatban lásd Okružli stôl: Slovensko a fenomén Ďurica. *Kritika & Kontext*, 1997/2–3.; Findor, Andrej: Národná identita ako naratívna konštrukcia. *Sociológia* 32, 2000/1. 57–79.; *Historický časopis*, 2002/2. 233–378. Lásd még: Krekovičová, Eva: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku. (Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia). *Slovenský národopis* 50, 2002/2. 147–170. Lásd ma a Lex Hlinka-féle diskurzust Szlovákiában.
- 3 Annak ellenére, hogy történeti értelemben a jelen téma a csehszlovák–magyar kapcsolatok tárgykörébe tartozik, dolgozatomban elsősorban a szlovák–magyar kontextusra összpontosítottam, mivel Csehországban főleg a cseh–német kérdés aktualizálják.

A nacionalizmusok egyik fő sajátossága az, hogy a nemzetet saját példaképekkel (pl. hősökkel), történetekkel, hagyományokkal és történelemmel felruházott kollektív szubjektumként értelmezik. A nemzetudat, amely megszemélyesített jellege miatt cselekvő szubjektumként érzékelhető, nagyfokú szenzibilitással viseltetik az olyan egyes témák és összefüggések iránt, amelyek a dicső és tragikus narrációkból összeálló „történelmi tapasztalatok” egyénileg átélt, de kollektív módon rögzült részei. A nacionalista diskurzus a nemzet kategóriáját visszavetíti azokba az időkbe, amikor a nemzeti identitás még nem tartozott a csoporttudatot meghatározó tényezők közé.⁴ Ebből a szempontból a „nemzeti történelem” olyan konstrukció, amely a jelennel és a jövő víziójával szoros kapcsolatban álló „nemzeti múlt” történeteinek szelekcióján alapul. Így az olyan típusú kérdések, mint a honnan jöttünk és hová tartunk, a valóság utólagos legitimálását szolgálják. A fentiekben elmondottak is jelzik, hogy nem létezik a múlt kizárólagos interpretációja, illetve az interpretációk „értelmét” jelentős mértékben meghatározza az, hogy már elbeszélésük előtt működésbe lépnek olyan komponensek, amelyek a kulturális emlékezet kódjait közvetítik. Az emlékezés rekonstruálja a múltat, amely ezáltal állandóan aktuális dimenziót nyer. A múlt újabb és újabb rekonstrukcióját többek között a folytonosság megszakadása is kiválthatja, amely valami újnak a kezdetét jelenti, s a múlt újbóli értékelését is magával hozza. A kollektív emlékezet az egyén szocializációja során alakul ki, miközben hordozója térben és időben korlátozott. A kollektív emlékezet sikeres reprodukciójához emlékezeti fogódzókra, saját identitását kifejező szimbólumokra, az emlékezet kijelölhető helyszínre, intézményesült háttérre van szükség. A kulturális emlékezet a múlt szilárd pontjaira épül rá. Ezeknek az ünnepeken való részvétel általi rendszeres jelen idejűvé lényegítése, illetve rituális ismétlése, kijelöli a valóság értelmezésének kereteit.⁵ Ezen elképzelések reprodukálásában közreműködik a politikai hatalom, amellyel az adott csoportok rendelkeznek vagy épp nem rendelkeznek. A jelentős sorsfordulók következményiként bekövetkező változások mind a magán-, mind a közéletben, az

⁴ A nacionalizmus problémájához lásd Findor, Andrej: Limity a možnisti skúmania „národov”: od reálnych skupín po kategórie praxe. *Sociológia* 38, 2006/4. 313–326.; Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004.

⁵ Bővebben lásd Assmann, Jan: *Kultura a pamät'. Písma, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách Starověku*. Praha, Prostor, 2001. 31–61. (Magyarul: Assman, Jan: *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 2004.)

iskolaügyben, a domináns csoportok kirakataként szolgáló nyilvános tereken nyomot hagynak. E folyamat során a lakosság egészének és az eliteknek a társadalmi státuszában változások történtek. Eközben pedig a múlt másfajta reprezentációjára alapuló ideológia került domináns helyzetbe. Különösen a modern társadalomra jellemző, hogy hatalmat és ellenőrzést akar szerezni a múlt rekonstrukciója fölött, s egyben egyetlen diskurzust és szimbólumrendszert akar kizárólagossá tenni.

A közös történelem új kezdőpontja

A nacionalizmus eszméjének elterjedése során az etnikailag és kulturálisan sokszínű Habsburg Birodalomban a 19. században kiéleződtek az interetnikus kapcsolatok. Az egyes népcsoportok, illetve a nemzeti mozgalmak vezetői között keletkező feszültségek a „nemzeti múlt” reprodukciójáról szóló viták is jelentősen befolyásolták. Lásd például a közismert vitákat a honfoglalásról.⁶ A nemzeti mozgalmak vezetői által megfogalmazott emancipációs és integrációs célok fokozatosan komplex érvrendszerre formálódtak, s a monarchia belpolitikai színterén egymással versengő emlékezetekként is jelentek meg. A változást szorgalmazó néhány, többé-kevésbé sikeres kísérlet ellenére a monarchia etnikumainak helyzete 1918-ig nem változott (kivételt az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés és Horvátország különleges státuszának elismerése jelentett). A történelmi Magyarország vezető rétegeinek az egységes nemzetállam kiépítésére irányuló törekvései szembekerültek valamennyi nem magyar nemzeti mozgalom elképzeléseivel. Ugyanakkor az egyes nemzetiségek között már a dualista monarchia idején megjelentek azok a politikai elképzelések, amelyek a „történelmi államiság” felújításának gondolatát propagálva, a „saját anyaországukhoz” való csatlakozás elvére épültek.

A szlovák lakosság és a szlovák elit azonban továbbra is a történelmi Magyarország keretein belül gondolkozott, noha megjelent a többek között a szlovák kultúrintézmények megtorlása által is szimbolizált dualista nemzetiségi politika határozott bírálata. A nemzeti mozgalmak szempontjából az első világháború eseményei egyfajta katalizátorként hatottak. A későbbi győztesek oldalára állt nemzeti mozgalmak

⁶ Lásd pl. Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová (szerk.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, AEP, 2005.

kívánalmi nagyrészt teljesültek. Annak ellenére viszont, hogy a nemzetek önrendelkezési jogát a háború utáni európai határok meghúzásának alapelveként deklarálták, ez különböző stratégiai és gyakorlati számítások miatt a gyakorlatban csak részben valósult meg.⁷

Az 1918-as évet (a magyar diskurzusban inkább az 1918–1920-as időszakról van szó) képzeletbeli „zéró pontnak”, más kifejezéssel élve „új kezdetnek” is nevezhetjük, amely egyben a szlovák–magyar, illetve a magyar–szlovák kapcsolatok alapvető átértékelésének folyamatát is elindította. 1918/20-ban megszakadt a korábban erőteljesen hangsúlyozott ezeréves államiság kontinuitása, és a történelmi Magyarország szimbolikusan Szent István királytól eredeztetett egysége. Ezzel egy időben került sor a szlovák „nemzeti múlt” pozíciójának intézményes megerősítésére, amely során számos korábban rögzült szimbólum új, aktuális értelmet nyert. A szlovák nacionalista narratívákban ez az alapvető változás a sötét színekkel lefestett „ezeréves elnyomás” végére tett pontot. A magyar nacionalista diskurzus viszont mindezt „nemzeti katasztrófaként” értelmezi.⁸

A társadalmi változások jelentős elemét képezték a hatalomban bekövetkezett cserék. Szlovákiában teljesen új politikai rendszer került bevezetésre, miközben az addigi domináns elit szinte teljes egészében hatalmát veszítette, sok esetben el is hagyta addigi működésének helyszínét. A helyükre a volt „kisebbség” képviselői kerültek. Az átértékelés és lecserélés folyamata viszont nem mindenhol zajlott párhuzamosan, s elsősorban a helyi viszonyoktól, a jelzett folyamatokban szerepet játszó elitek elképzeléseitől, illetve a helyi közösségek tagjainak attól a képességétől függött, hogy ezeket a változásokat milyen mértékben fogadták/utasították el. Ebben az időszakban befejeződött „Szlovákia” mint nemzeti territórium kanonizálása, amelyet a *Tátrától a Dunáig* terjedő területként definiáltak, ami a mai napig a szlovák diskurzusban a szlovákság élettereként értelmeződik. A múltba való visszafordulás is – diametrálisan más körülmények között – új értelmeket nyert, s általa elsősorban a nemzetállamként kiépülő Csehszlovák Köztársaság stabilitását és élettartamát kívánták megerősíteni, illetve meghosszabbítani. Ezzel függött össze az a folyamat, amelyet Lubomír Lipták szlovák történész metaforikusan „a piedesztálokon való helycseréknek” nevezett.

⁷ Lásd Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

⁸ Az emlékezet és emlékezés témájához: Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. L'Harmattan, Budapest, 2004.

A folyamat során a nyilvános terek új megnevezéseket és új arculatot is kaptak.⁹ A szlovákok és magyarok közötti mai feszültségek játéktere több esetben a nyilvános tér kisajátításáért és birtoklásáért folytatott versengéssel hozható összefüggésbe. Ebben a versengésben a maga legitimációs potenciálja miatt épp a „nemzeti történelem” válik gyakran főszereplővé.¹⁰ A szlovák narratívák leginkább arra a nagymorva tradícióra hivatkoznak, amely már a 19. században is a hivatalos magyar múlt ellenképeként jelent meg. Ennek a hagyománynak alapvető jegye a szlávok/szlovákok kulturális felsőbbrendűségének és az adott területre formált elsődleges jogának a hangsúlyozása. A „közös nagymorva örökség” hangsúlyozása a „csehszlovák egység” eszméjének egyik legfontosabb legitimációs elemévé vált. Azonban a különböző szlovák és cseh narratívák egymás között is versenyeztek.¹¹ Az 1918-ig tartó magyarországi múlt negatív reprezentációit a „nemzeti elnyomatás” és a „nemzeti szabadságharc” válogatott eseményei kapcsán rendezett megemlékezések is erősítették. Például a „Habsburg” vagy „magyar feudális elit” negatív képével voltak összekapcsolódva. Ennek is szerepe volt a „modernista” és a „tradicionális” irányzatok politikai küzdelmében. A „csehszlovák nemzeti egységet” alátámasztó narratívákkal együtt szerepet kaptak „Szlovákia” és a „szlovák nemzet történelmének” kialakításában. Az iskolai tankönyvekben, de a nyilvános közbeszédben is, ezek a változások a „nemzeti szabadságért folytatott küzdelem” lineáris folyamatának hangsúlyozásában manifesztálódtak, miközben Nagymorávia története mellett elsősorban a huszita mozgalomnak, valamint az 1848–1849-es forradalomnak –, amely során a Ludovít Štúr által vezetett

⁹ Lipták, Lubomír: Rošády na piedestáloch. Pomníky a politické zmeny pomníkov. OS, 1998/11. 12. (Magyarul: Lipták, Lubomír: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Bratislava, Kalligram, 2000.)

¹⁰ Mannová, Elena: Nemezeti hősöktől az Európa térig. A kollektív emlékezet jelei a Komáromban a szlovák–magyar határon. *Regio*, 2002/3. 25–44.; Strážay, Tomáš: Myths in Action: Two Cases from southern Slovakia. In: Zora Hlavíčková – Nicolas Maslowski (eds.): *The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century*. Praha, CES, 2005. 101–113.

¹¹ Lásd: BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918–1938). *Historický časopis*, 1999/2. 233–253.; Bakke, Elisabeth: *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1919–1938*. Oslo, University of Oslo, 1999.

szlovák nemzeti mozgalom szembefordult a magyar/magyarországi forradalommal – a bemutatása kapott hangsúlyos szerepet.¹²

Ezzel szemben a szomszédos magyar „nemzetállamban” – különösen az ellenforradalmi kurzusnak 1919 második felében való előretörése után – az 1918 előtti magyar politika által reprezentált történelmi Magyarország örökségével való szoros kötődésben formálódott a kollektív emlékezet. Szlovákiának „Felvidékként”, illetve „megszállt területként” való kontextualizálása a korabeli közbeszéd szerves része lett.¹³ A legfontosabb – az állam által is támogatott – történelmi ünnep az első magyar királynak, I. Szent Istvánnak az ünnepe lett, amely nem mellékesen a Horthy-rendszer politikai doktrínáját is hivatott volt legitimálni. Szent István személyében egyben az „ezeréves egységet” is ünnepelték, az integritás szükségességét történelmi, geográfiai és gazdasági érvekkel támasztották alá. A korabeli magyar közbeszéd az államhatárok revíziójától a régió problémáinak megoldását is remélte. Ez a hit olyan mindenki által ismert és társadalmilag is elfogadott irredenta jelszavak állandó ismételtetésében nyilvánult meg, mint: „*Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!*”; „*Így volt, így lesz!*”; „*Hiszek egy Istenben, hiszek egy országban, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában, Ámen!*” A történelmi Magyarország szétesése által kiváltott trauma, amelyet *trianoni szindrómaként* vagy *trianoni traumaként* ismerünk, 1945-ig intézményszerűsült, és folyamatosan napirenden volt. A trauma nagyságának érzékelését pedig olyan kifejezések szolgálták, mint a „*második Mohács*”, illetve „*a Mohácsot is felülmúló tragédia*”, de nem volt ritka a keresztény szenvedéstörténet toposzainak (tövískoszorú, keresztre feszítés) kölcsönvétele sem.¹⁴ A magyar társadalomban kialakult nézet szerint *Trianonra* folyamatosan emlékezni kell, hogy az ne merüljön feledésbe, miközben a társadalomban az a remény is tovább élt hogy a jövőben sor kerülhet e „sorscsapásnak” a jóvátételére. A trianoni trauma kollektív élményének az ilyen mély rögzülésében az „elszakított” és „elvesztett” területekkel való személyes, történelmi, kulturális, gazdasági vagy földrajzi kapcsolatok folyamatos

¹² A témához lásd Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit: 1948 in 1998: The Politics of Commemoration in Hungary, Romania, and Slovakia. *Comparative Studies in Society and History* 44, 2002. 700–744.

¹³ A szlovák–magyar viszonylatban annyira fontos nyelvi különbségekre mutat rá pl. http://tra.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=19&Itemid=35

¹⁴ A magyar revizionizmus történetéhez lásd bővebben Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001.

hangsúlyozása mellett nagy szerepet kapott a szomszédos országokba kerül népes magyar kisebbség létezése is.

A túszul ejtett kisebbségek

Ha kisebb fenntartásokkal is, de egyetértünk azzal a véleménnyel, hogy a szlovák többségű területeken következetesebben zajlott le az impériumváltás, mint Szlovákia magyarok által lakott déli részein. A szlovákok viszonylag gyorsan alkalmazkodtak az új realitásokhoz, s az új állam által felkínált előnyök is többnyire pozitív irányban befolyásolták lojalitásukat. Ezt az eszményi forgatókönyvet azonban már röviddel a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után felülírták azok a félreértések, illetve politikai érdekek (nem ritkán felekezeti viszályok), amelyek a szlovák autonómizmus megerősödéséhez vezettek. Az pedig, hogy a déli határszélen a saját „anyaországa” közvetlen szomszédságában jelentős magyar kisebbség élt, számos szempontból okozott bonyodalmat a csehszlovák államnak. Az 1918 után bekövetkező politikai változások, amelyekre nacionalista szemüvegen át tekintettek, egy addiginál előnytelenebb (kisebbségi) szerepkör elfogadását kívánták meg a szlovákiai magyaroktól. A helyzetbe való belenyugvás elutasítása a magyar kisebbség társadalmi és gazdasági marginalizálódását vonta maga után, amely tovább fokozta a magyar közösség érzékenységét, s ismételten a „legszerencsétlenebb nemzet” önképének reprodukciójához vezetett. Ezt a szerepet a „nemzeti múltból” vett példák is erősítették (pl. a tatárjárás, Mohács és Trianon párhuzamba állítása).¹⁵

Mivel a történelmi Magyarország vegyes etnikumú volt, a trianoni Magyarország területén is maradtak szlovákok. Ők azonban a szlovákiai magyarokkal ellentétben sem kulturális, sem földrajzi szempontból nem alkottak erős és egységes közösséget. Asszimilációjukhoz jelentős mértékben hozzájárult a Trianon előtti és Trianon utáni magyar nemzetiségi politika jellege és gyakorlata.¹⁶ A szlovákiai magyar kisebbséghez hasonlóan,

¹⁵ *Híradó*, 1931.VIII.21, 3. Részletesebben lásd Kovács Éva: Határváltó diskurzusok: Komárom 1918–1922, 1938. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Konfliktusok és kezeléseik Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000. 181–212; Manonová, Elena: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí (Madari v Komárne a Lučenci (1918–1938)). In: Peter Salner – Daniel Luther (eds.): *Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2001. 111–140.

¹⁶ Lásd: Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004. 181–

a magyarországi szlovákok helyzete és sorsa is hamar a Csehszlovákiában a nemzetiségi kérdés és az asszimiláció körül zajló politikai indíttatású viták és a propaganda céltáblájává vált. A magyarországi szlovákság létezése így lehetőséget teremtett a magyar nemzetiségi politika bírálatára. A szlovák–magyar kapcsolatok alakulására komoly befolyással volt az a légkör is, amely Dél-Szlovákia vegyesen lakott területein alakult ki, és ahol a szlovákok kisebbségi helyzetben voltak. A földreform keretén belül lebonyolított telepítések, a szlovák hivatalnokok, pedagógusok és fegyveres erők ide érkezése ugyan változásokat generált a régió etnikai összetételében, de nem szüntette meg a térség alapvető problémáját: a permanens veszélyeztetettség légkörét, amelyet mindkét oldalról folyamatosan tápláltak. Ezt a demokratikus államberendezkedés sem tudta kiküszöbölni. Ezzel kapcsolatban visszatérő érvnek számít a „lojalitás”, illetve a „felelősség mértékének” a felemlgetése, miközben a vitában kialakított álláspontokat alapvetően a vitázó felek mereven rögzített értékítéletei határozzák meg.

A szlovák és a magyar közösség új viszonyok közötti való szocializációja sikerességének/sikertelenségének mértékéről a mai napig – gyakran erős érzelmi töltésű és minden esetben ideológiai színezetű – vita folyik. A „másik fél” (kvázi az ellenség) negatív képe, amely a szlovák–magyar viszonyt meghatározza, nem kizárólagosan etnikai eredetű. A történelmi Magyarország, illetve Csehszlovákia társadalmi-politikai életében voltak az államhoz lojális szlovákok, illetve magyarok is, miközben mindkét csoport szoros kapcsolatokat ápolt az adott politikai rezsimmel és jól kihasználható lehetőséget szolgáltatott az állami propagandának. Ezek az aktivista csoportok azonban nem tudták elérni céljaikat, miközben sikeretelenségük okai a mai napig a megválaszolatlan kérdések közé tartoznak. És hol lehetne keresni a válaszokat? Szerintem a többségi közösségek befogadó képessége, nagyobb vagy kisebb érzékenysége felé vezet az út. E csoportok máig tartó eljelentéktelenítése „árulásuk”, illetve a másik oldaltól „kapott anyagi és morális támogatásuk” felemlgetésében nyilvánul meg. Mintha a tudatosan feledés fátyla borítaná azokat a kritikákat, amelyeket a maguk korában ezek a csoportok többek között az „anyországuk” irányában megfogalmaztak.

Az „elszakított területeken” élő magyarok emlékezete leginkább a „nemzeti múlt” dicső vagy éppen tragikus eseményeinek rituális

192.; Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.

felidezésében manifesztálódott. A legfontosabb „nemzeti ünnepek” mellett az emlékezés folyamatában a regionális vonatkozású emlékünnepek is szerepet kaptak. Mivel ezek a megnyilvánulások a történelmi magyar múltat idézték, s nem ritkán a Horthy-rendszer ideológiájával is kapcsolatba hozhatók voltak, a „többségi” csehszlovák társadalom szemében a köztársaság iránt ellenséges, irredenta jelleget kaptak. A nyilvános térben így két egymástól eltérő és egymást kölcsönösen kizáró emlékezet, illetve a közös történelem egymással párhuzamos, de mégis két különböző értelmezése került szembe.¹⁷ A jelzett konfliktus a szlovákiai magyar közösség nagyobbik részében a többségtől (a szlovákoktól) való elzárkózásban, s a csehszlovák nemzeti ünnepekhez és szimbólumokhoz való viszonyban is megnyilvánult. A csehszlovák állam által szervezett ünnepegekről lekcisinylően nyilatkoztak, illetve demonstratív módon elutasították az azokon való részvételt. Ez leginkább a Csehszlovák Köztársaság megalakulásának október 28-i és Masaryk elnök születésnapjának március 7-i ünnepét érintette. S noha a csehszlovák állammal szembeni negatív megnyilvánulások idővel veszítettek erejükből, az „anyaországhoz” és a „nemzeti kultúrához” való viszonyulás a szlovákiai magyarok magatartásának alapvető sajátossága maradt. Hasonló jelenségek, noha kisebb mértékben, Magyarországon is megfigyelhetők voltak, ahol felgyorsuló asszimilációjuk ellenére a szlovákok között is észlelhetők voltak az állammal szembeni „illojalitás” jelei.¹⁸ A magyarországi diskurzusban a szlovákokra 1918 után is az ezeréves közös hazához mindig hű „fiatalabb testvér” szerepét osztották. Az „idegen hódító” (ellenség) szerepe viszont a cseheknek jutott. Ennek jellemző megnyilvánulásaként a magyar politikai elit támogatta a szlovák autonomizmust, különösen az ún. őslakos elmélettel, amely az ezeréves „Szent István-i ideológián” alapuló kölcsönös együttélés történelmi, kulturális és gazdasági előnyeit hangsúlyozta.

A közös múltnak a (cseh)szlovák nemzeti diskurzus által prezentált negatív képe a (szlovák, vagy csehszlovák) nemzeti közösség fennmaradásának egyedüli esélyeként megjelölt *status quo* megerősítését és megtartását szolgálta. A jelennek a magyar nemzeti diskurzus által – hasonló érvekkel – hangsúlyozott negatív képe viszont épp a *status quo* megváltoztatásának a szükségességét szorgalmazta. Mivel mind a több-

¹⁷ Mannová: Konštrukcia menšinovej identity, i. m. 121.

¹⁸ Az etnikai revízió érdekében folyó Rothermere-kampány idején a magyarországi szlovákok egy része elutasította, hogy a kampányt aláírásával támogassa. Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökség, K 28, 1927–62–7089.

ségi, mind pedig a kisebbségi lakosság a közösen átélt múlt részese volt, mindkét oldal ennek a múltnak a maga általi felidézésével próbálta saját legitimitását erősíteni.¹⁹ Alapvető különbség volt azonban abban az eddig kevésbé hangsúlyozott momentumban, ahogyan a két ország lehetőséget nyújtott az egyéni és nemzeti jogok érvényesítésére. Ebben a tekintetben Horthy konzervatív tekintélyelvű rendszere alapvetően különbözött a Csehszlovák Köztársaság politikai gyakorlatától.²⁰

A nacionalizmus búvópatakja

A második világháború időszaka a régióban bekövetkezett politikai változások (pl. az első bécsi döntés, a Szlovák Állam létrejötte) ellenére nem hozott jelentősebb elmozdulást a 1918 után intézményesült két nemzeti kánon egymáshoz való viszonyában. Új helyzetet teremtett viszont a népi demokratikus rendszerek háború utáni kialakulása, az ún. trianoni határoknak a párizsi békeszerződések általi megerősítése, valamint az, hogy a háborús légkör a közép-európai kisebbségi kérdés megoldásának – a „lakosság illojális csoportjainak” (a nemzeti kisebbségeknek) az utóállamokból való eltávolítását – legitimitációjára volt felhasználva. Ám, amint utólag kiderült, sem ezek az alapvető momentumok, sem a totalitárius államok által újonnan kitermelt új világnézet, de az érzékeny nemzeti témák tabuizálása sem hozott megoldást, inkább csak a problémák befagyasztását eredményezték. Így a trianoni traumát is, amely – Zeidler Miklós metaforáját kölcsönözve – a szocializmus idején búvópataként tűnt el a föld alatt, hogy az 1990-es években ismét a felszínre bukkanva élje reneszánszát (noha már alapvetően új helyzetben).²¹ A vasfüggöny le hullását követő politikai enyhülés kísérőjelenségeként újból kísérletek történtek a „nemzeti múlt” (re)konstrukciójára és demitizálására. Ennek eredményeként bizonyos mértékű visszatérés következett be a két világháború

¹⁹ Lásd pl. Bačová, Viera: *Etnická identita a historické zmeny*. Košice, VEDA – Spoločenskovedný ústav SAV, 1996. 49.

²⁰ Ez megmutatkozott az első bécsi döntést követően, amikor a Magyarországhoz csatolt területek lakossága elégedetlenségét fejezte ki Magyarország politikai, szociális és gazdasági viszonyait illetően. Vö.: Vietor, Martin: *Dejiny okupácie južného Slovenska 1938–1945*. Bratislava, SAV, 1968.; Tilkovszky Lóránd: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. Bratislava, HÚ SAV, 1972.; Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

²¹ Zeidler: *A magyar irredenta kultusz*, i. m. 83.

között rögzült ideológiai tézisekhez.²² A trauma emlékeinek és nyelvi megjelenítésének újbóli felélesztéséhez – a két háború közötti időszakhoz hasonlóan – nem kis mértékben hozzájárultak a lakosság kollektív emlékezetének ébrentartására hatást gyakorló politikusok, állami és kulturális intézmények. Noha az agresszív retorika a jobboldali radikálisok kiváltóságává vált, a Trianon-jelenséggel összefüggő momentumok továbbra is részei a szlovákiai és a magyarországi közbeszédnek, illetve szakmai párbeszédnek, s továbbra is hozzájárulnak a kölcsönös bizalmatlanság fennmaradásához. Ez az állapot, amely a szemtől szembeni kommunikációban gyakran egészen más forgatókönyvek szerint működik, a különféle sztereotípiák és mítoszok szintjén annak ellenére tovább él, hogy az értelmiség köreiből már több kísérlet is történt egy kedvezőbb légkör kialakítására és a témáról szóló konstruktív párbeszéd elindítására.²³ Egyetértek több kollégám megjegyzésével, miszerint a professzionális történészeknek nincs „végső szavuk” a történelmi köztudat formálásában,²⁴ ám bennünket a szakmai etika és a felelősségtudat is köt.

Véleményem szerint a jelenkori szlovák–magyar konfliktusos kapcsolatok megértésének egyik kulcsát épp a soknemzetiségű történelmi Magyarország felbomlása körüli kérdések értelmezése jelenti. Ez egy sokrétegű problémakör. E kérdések tárgyalása nem csupán a magyarok, de a szlovákok feladata is, miközben ennek a problémának továbbra is meg vannak a maga bel- és külpolitikai aktualitásai. Azok a törekvések pedig, amelyek a téma elhallgatását, illetve nacionalista szempontú megközelítést szolgálják (pl. az úgynevezett „szlovák” és „magyar”), a közös múlttal kapcsolatos elavult nézetek továbbélését erősítik és a közép-európai térségben meglévő feszültségek hosszú távú forrásaivá válnak.

Fordította: Simon Attila

²² Lásd Pók, Attila: *História v transformáčnom procese Maďarska. Historický časopis*, 2005/1. 111–122.; Krekovičová, i. m.; Rupnik, Jacques: *Jiná Evropa*. Praha, Prostor, 1992.; Niedermüller Péter: *Rethinking history: time, past and nation in post-socialism. Focaal* 33, 1999. 25–36.

²³ Lásd pld. Zelenák, Peter (szerk.): *Slovensko–maďarské vzťahy v 20. storočí*. Bratislava, Slovak Academy Press, 1992.; Attila Simon (szerk.): *Mýty a predsudky v dejinách. Šamorín – Dunajská Streda, Fórum Inštitút – Lilium Aurum*, 2005.; *Mýty naše slovenské; Limes. Tudományos Szemle – Csehek és Magyarok*, 2005/2.; Štefan Šutaj – László Szarka (szerk.): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia. Regionális és nemzeti identitásformák a 18 – 20. századi magyar és a szlovák történelemben*. Prešov, Universum, 2007.; *Sic Itur Ad Astra*, 2006/3–4. stb.

²⁴ Pl. Ablonczy Balázs: *Trianon-problémák. Kommentár*, 2007/4. 57–67.; Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007.